

Vilmos László (1955), a Pécsi Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének docense. Kutatási területei: a görög poliszok világa, a római köztársaság társadalma.

Birodalmak árnyékában – a hellének szabadsága

Vilmos László

A görög civilizáció eszmei örökségének szerves eleme a szabadság dicsőítése. Világosan körvonalazható, hogy ez a fogalom több alapvető értéket is magába foglalt. A kiindulópontot a szabadság–szolgaság ellentétpár jelentette. Ez azonban aligha görög sajátosság. A klasszikus görög értékrend kialakulását a történelmi események nagyban befolyásolták. A személyes szabadság az antikvitásban némileg más hangsúlyt kapott, mint mai civilizációnkban. A szabad ember természetesen nem lehetett szolga – az már jóval bonyolultabb kérdés, hogy a másoktól gazdaságilag függőségben élők milyen megítélés alá estek –, de fontos ismérve volt az is, hogy szabad emberként egy közösség teljes jogú tagja volt, vagyis politikai jogokkal rendelkezett.

Az egyes államok belső berendezkedése igen változatos volt, ám a görög gondolkodók – némiképp sematikusán – három alapvető államformát különböztettek meg: egy ember uralkodását (*monarchia*), a kevesek vagy a legjobbak uralmát (*oligarchia* illetve *arisztokratia*) és a sokak uralmát (ez lenne a demokrácia). Első látásra talán meglepő, hogy elvben mindegyik rendszerben lehetett szabadon élni, még egyeduralkodó alatt is, ha az törvényesen gyakorolta hatalmát, vagyis engedelmeskedett a törvényeknek (ennek ellenére a monarchia ritka volt a klasszikus görög világban). Természetesen annak a közösségnek is szabadnak kellett lennie, amelyben az egyén politikai jogait gyakorolta. Ez a közösség a görög „város-állam”, a *polisz*. Gyakorlatilag minden egyes polisz része volt ugyan valamilyen vallási vagy katonai szövetségnek, de fenntartotta magának a jogot, hogy politikai döntéseit önállóan hozza meg (a kutatók gyakran felhívják a figyelmet arra, hogy több száz, falnyi méretű államocskára számára ez a függetlenség csak illuzórikus lehetett). A szabad ember tehát a *polisz* polgára volt,

vagyis a törvényeket tiszteletben tartó *polisz* szabad polgára. Talán még ez a felfogás sem tekinthető gyökeresen különbözőnek más politikai közösségek eszményeitől, de a szabadság fogalma további tartalmakkal is gazdagodott a görög poliszok fejlődése során.

A görögség történelme folyamán többször került birodalmak befolyási övezetébe. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy többek meggyőződése szerint a görögök tulajdonképpen szerencsésnek bizonyultak, hogy civilizációjuk kialakulásának meghatározó időszakában, a Kr. e. 8–6. században egyetlen erős katonai hatalom sem fenyegette őket közvetlenül – sőt, Asszíria még azt a szívességet is megtette, hogy a föníciai városok hódoltatásával vetélytársaikat is háttérbe szorította. Az első valódi „birodalom” a kis-ázsiai görögök életében jelent meg, mégpedig a Lüid Királyság. A források alapján egyértelmű, hogy a Kr. e. 7. század végén és a 6. század első felében a lüdek folyamatosan hódoltatták az itteni poliszokat. Ennek ellenére a kis-ázsiai görögség történelmi emlékezetében a lüdek nem mint elnyomók jelennek meg. Leghíresebb királyuk, Kroiszosz („Krözus”) gazdagságával még a delphoi jósdát is megnyerte magának. Amennyire a források alapján tájékozódhatunk, a görögök elfogadták a lüid uralmat.

A PERZSA BIRODALOM MEGJELENÉSE

A hellén öntudat és ezzel együtt a szabadságeszmény kiteljesedésében döntő tényezőnek bizonyult a perzsákkal való találkozás. Valószínűleg meghatározó jelentősége volt annak a ténynek, hogy a kis-ázsiai görögök a lüdek szövetségesei, vagy inkább alattvalói voltak, amikor Nagy Kürosz a perzsák élén megtámadta Kroiszoszt. Kürosz feltehetőleg még a szárazföldi Spártával is katonai szövetséget kötött, noha ez a hadjárat idején nem jelentett tényleges katonai segítséget. Kroiszosz veresége után egy lüid lázadást is támogatott az itteni görögség tekintélyes része. Kétségtelen, hogy a perzsa uralom közvetlenebbül és erőteljesebben érintette Kis-Ázsia görög lakóit (noha a perzsák magukat igazságos és szelíd népnek tartották – ezért alakult ki róluk teljesen más kép a zsidóságban), és hogy az új hódítók valószínűleg szívesen támogattak türannoszokat az egyes poliszok élén, akiktől feltétlen engedelmességet vártak. Az úgynevezett ión felkelés (Kr. e. 500–494) még tovább élte az ellentéteket, s két anyaországi polisz, Athén és Eretria csekély katonai segítsége ürügyet adott a perzsáknak, hogy egész Görögország hódoltatására törekedjenek.

A PERZSA HÁBORÚK ESZMEI HOZADÉKA

A perzsák sorozatos támadásai alapvetően járultak hozzá a hellén öntudat megerősödéséhez, és nem utolsósorban Athén hatalmi felemelkedéséhez. A marathónnál, majd Kr. e. 480-ban és 479-ben a görögök részleges összefogásának és a hoplita haderő katonai fölényének következtében a perzsák súlyos vereséget szenvedtek. Ez birodalmukat alapjaiban még nem rázta meg; a görögök szemében azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ők különbek, mint a perzsák. Ennek egyik jele lehet, hogy a Kr. e. 5. században a 'barbár' kifejezés fokozatosan pejoratív értelmet kapott. A görögök eleinte csupán azt értették alatta, hogy valaki furcsa nyelven beszél, vagyis nem görög. A későbbiekben azonban a szó már azt is magába foglalta, hogy az emberek, akikre alkalmazzák, kulturálatlanok, sőt, szolgálai természetűek, hiszen nem közösen elfogadott törvények szerint uralkodó királyok uralma alatt élnek. Ennek egyik legkorábbi, ám igen hatásos kifejtését találjuk a perzsa háborúk történetének megörökítőjénél, Hérodotosznál. Egy minden bizonynyal fiktív párbeszéd során a leváltott, majd a perzsa udvarba menekülő spártai király, Démaratosz beszélget Xerxésszel arról, hogy mi várható a görögöktől a hatalmas perzsa sereg megjelenésekor. A perzsa uralkodó nem érti, hogy a görögök, ha nem parancsol nekik senki, hogyan harcolhatnak bátran. Ekkor hangzik el a volt spártai király (!) szájából a spártaiak jellemzése. *Mert szabadok bár, de nem minden tekintetben szabadok, hiszen az ő uruk és parancsolójuk a törvény, amelyet jobban félnek, mint téged az alattvalóid, s azt teszik, amit a törvény parancsol...* (VII. 104., Muraközy Gyula fordítása). A későbbiekben

már közhely lesz, hogy a görögök szabad természetűek, míg a barbárok, így a perzsák is, szolgálkúek. Egy igaz hellén nem tűrheti a szolgaságot, és különösen azt nem, hogy egy barbárnak hódoljon. A perzsa háborúk után a déloszi szövetség voltaképpen elérte, hogy a görögök túlnyomó része megszabaduljon a perzsa uralom alól. Ezzel azonban nem a görögök szabadsága valósult meg.

GÖRÖG „BIRODALMAK”: ATHÉN ÉS SPÁRTA

A 20. század közepétől kezdődően a tudósok már közhelyszerűen athéni birodalomról beszélnek a perzsa háborúk utáni évtizedekkel kapcsolatban. Ez a szóhasználat teljes mértékben jogosult Athén törekvéseit illetően, és többékevésbé tényleges tettei alapján is. Athén, miközben a hellén szabadságeszmény hirdetője volt, szövetségeseit sok tekintetben alattvalóinak tekintette, s ha lázadoztak, még földjüket is kisajátíthatta. Athén körzetekre osztotta a szövetségeseinek területeit, s a hozzájárulást adóként hajtotta be, önkényesen használta fel a beszedett pénzt, megfosztotta a szövetségeseiket az önálló pénzverés és mértékhasználat jogától, a teljes körű igazságszolgáltatástól. Mindezek nyilvánvalóvá teszik, hogy uralkodni akart más közösségek felett. A történetíró Thuküdidész is azt adja Periklész szájába, hogy az athéniak *türannoszként* viselkednek (A peloponnészoszi háború II. 63.). Noha tényleges katonai hódításról nem beszélhetünk, tény, hogy Athén a fellázadt szövetségeseik ellen katonai erővel lépett fel, s miután legyőzte őket, az elkobzott területeken saját polgárait telepítette le *klérukhoszként*. A birodalom irányításában azonban sohasem jelent meg a „birodalmi érdekek” szerinti politizálás, az athéniak csak saját szempontjaikat voltak hajlandók érvényesíteni. Tényleges támogatást is csak azoktól kaptak, akik az egyes közösségekben éppen Athénre támaszkodva akarták biztosítani saját helyzetüket. Így aztán a peloponnészoszi háború során Spárta számára tálcán kínálkozott a lehetőség, hogy a görögség felszabadítójaként lépjen fel (a városállam már korábban is a türannoszok elleni harc vezetőjeként hirdette magát, s el is távolított néhány zsarnokot).

A peloponnészoszi háború alatt a győzelem érdekében Spárta a Perzsa Birodalommal kötött szövetséget, ami kimondatlanul is a kis-ázsiai görögség szabadságának feláldozásához vezetett. A győzelem után pedig Spárta nem riadt vissza attól, hogy katonai erejére támaszkodva saját birodalmát kezdje kiépíteni. Ez talán még egyértelműbb volt, mint Athén esetében, hiszen sok, elvben független államban spártai parancsnok alá rendelt helyőrséget helyeztek el. Miután Spárta egyes lépései sérelmesek voltak a Perzsa Birodalom számára, a nagykirály a Spárta-ellenes erőket kezdte támogatni. Néhány év múlva Spárta, illetve szövetségi rendszere újra jó viszonyt alakított ki a perzsákkal, s ennek eredménye lett a görög történelem egyik legabszurdabb dokumentuma. A perzsa uralkodó levelében békét hirdetett a görög államok között (Kr. e. 387/6) – szövetségesként a lakedaimóniakat nevezve meg –, amely kinyilvánította, hogy a görög államoknak függetleneknek kell lenniük (!). A függetlenség a polisz alapvető eszménye volt, s ennek hirdetése aligha hangozhatott el furcsább helyről, mint éppen a nagykirály udvarából – a valós cél természetesen az volt, hogy az uralkodó megakadályozza Athént, illetve Thébait saját szövetségi rendszerének újjáépítésében. Ez a béke egyben törvényesítette a kis-ázsiai görögök feletti perzsa uralmat is.

Ezek után felvetődhet a kérdés, hogy a görög szabadságeszmény tényleges mozgatója maradt-e a Kr. e. 4. század politikai világának. A válasz csak határozott igen lehet. Noha minden görög közösség kénytelen volt súlyos kompromisszumokat kötni története során, időlegesen tudomásul véve függetlenségének csorbítását is, egyes polgárai pedig gyakran önként kerestek

PERIKLÉSZ BESZÉDE AZ ATHÉNIAKHOZ

Magától értetődő kötelességetek, hogy azt a megbecsülést, amely városunkat hatalmáért övezi, s amelyre mindnyájan olyan büszkék vagytok, ne hagyjátok elveszni, s hogy ne térjete ki a megpróbáltatások elől, ha ezután is szeretnétek ezt a megbecsülést kiérdemelni. És ne gondoljátok, hogy ez a küzdelem csupán annak az egyetlen dolognak az eldöntéséért folyik, hogy szolgáljunk-e, vagy szabadok. Nem! Itt hatalmatok elvesztéséről van szó, s arról, hogy mekkora veszélyt jelent az uralmatokkal magatokra haragított államok gyűlölete. S erről a hatalomról most már nem lehet lemondanotok, bármennyire is szeretné most egyikőtök-másikótok, a pillanatnyi helyzetből megrémülve, a tétlenséget kedvelő derék ember szerepét játszani. Hiszen hatalmatok immár zsarnoki uralommá vált, s lehet, hogy ennek kialakítása helytelennek látszik, de lemondani róla veszélyes...

Amit az isten cselekszik, azt a megváltoztathatatlanba való belenyugvással, amit az ellenség, azt férfiasan kell elviselnünk. Mindeddig ez a magatartás jellemezte városunkat. Vigyázzatok, ne-hogy ez most a ti hibátokból megváltozzon! Gondoljátok meg, hogy ez a város az egész világ előtt azért örvend rendkívüli hírnévnek, mert sosem tört össze a csapások alatt, s akár emberéletéről, akár erőfeszítéséről volt szó, a legtöbb áldozatot hozta a háborúkban, s mert a mai napig a legnagyobb hatalomra tett szert, amelynek emlékezete az utókor számára minden időkre fennmarad, még ha mi most talán kissé gyengébbé váltunk is (hiszen mindennek, ami létrejött, természetében rejlik a hanyatlás is). Emlegetni fogják, hogy mi voltunk azok a hellének, akik a hellének nagy többsége felett uralkodtak, hogy a legsúlyosabb háborúkban álltunk helyt, hol valamenyünkkel, hol pedig egyes államokkal szemben, s a minden tekintetben leggazdagabb és leghatalmasabb várost laktuk.

Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború* II. 63–64.

Muraközy Gyula fordítása

DÉMOSZTHENÉSZ BESZÉDE PHILIPPOSZ ELLEN

...mit kellett volna városunknak cselekednie, mikor látta, hogyan készíti elő Philipposz a helléneken való uralkodást és türanniszit? Vagy mit kellett volna nekem, tanácsadótoknak mondanom és javasolnom, itt, Athénban (mert ez is sokat határoz ám!) – nekem, aki jól tudtam, hogy hazám minden időktől egészen a szószékre lépésem napjáig mindig a dicsőségben és hírnévben való elsőbbségért küzdött, s hogy pénzt is megemberéletet is többet áldozott dicsősége és az összesség érdekében, mint a többi hellén közül ki-ki a maga érdekében; aki láttam azt is, hogy Philipposz, aki ellen küzdelmünk folyt, az uralomért és hatalomért kiűtette a fél szemét, eltörölte a válla percét, megbénította kezét-lábát, s testének bármely részét akarná is elragadni a sors, még azt is odaadja, csak hogy a megmaradttal dicsőség és hírnév közepette élhessen. Márpedig olyasmit csak senki nem merészelne állítani, hogy ebben az emberben, aki Pelóban, egy akkori időben jelentéktelen kis helységben növekedett, méltán lakozhatott olyan magasra törő szellem, hogy a helléneken való uralmat kívánta meg, s ilyesmi csak eszébe is juthatott, ellenben tibennetek, kik athéniak vagytok, s mindenben, amit csak hallotok és láttok, naponként őseitek erényeinek emlékeit szemlélhetitek, akkora gyávaság lehessen, hogy a hellének szabadságát szántszándékkal felajánlva áldozatok föl Philipposznak. Nem, ezt bizonyára senki sem merésznél állítani. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint amire kénytelenek is voltatok, hogy jogosan szembeszálljatok mindazzal, ami jogtalanságot ellenetek ő elkövetett.

Démoszthenész: *A koszorú 66–69.*

Gyomlay Gyula fordítása

hazájukon kívül (például zsoldosként) megélhetést, az egyes poliszok számára a függetlenség, és ezzel együtt polgárainak szabadsága mégis alapvető célkitűzés maradt. Politikájukban elsősorban ennek próbálták érvényt szerezni – az erősebbek akár a többiek rovására is. A peloponnészoszi háború óta azonban a görögök közötti szolidaritás már nem volt igazán hatékony erő – igaz, hogy korábban sem működött tökéletesen.

A FÉLGÖRÖG BIRODALOM: MAKEDÓNIA

A következő nagy kihívást a Makedón királyság megerősödése jelentette. Makedónia görögországi térnyerését jellemző módon Thébai segítségkérése könnyítette meg. Az egyes görög államok reakciója igen változatos volt, és sokáig nem merült fel érdemi igény arra, hogy egymással összefogva szabjanak gátat a makedón terjeszkedésnek. Spárta, noha a leginkább kitartó és következetes volt a makedónokkal szembeni teljes függetlenség kérdésében, saját közvetlen céljait tartotta igazán fontosnak: Messzénia visszahódítását, s az ehhez szükséges északi felvonulási terület biztosítását. Így görög szomszédai számára nagyobb és közvetlenebb fenyegetést jelentett, mint a távolabbi Makedónia. Az athéni Démoszthenész fellépése Philipposzszal szemben (bár a szónok jó néhány évig nem volt feltétlen ellensége a makedónokkal való együttműködésnek) teljes odaadással próbálja feltámasztani nem csupán az athéniak hajdani hősiességét, de az egész görög világ készségét a szabadságért folytatott hősi küzdelemre. Tevékenysége kétségkívül felrázta az athéniakat, szimpátiát keltett a görög világ jó részében, s végül sikerült rávennie Thébait, amely sokáig Makedónia stabil szövetségese volt, hogy katonailag is szálljon szembe Philipposzszal. A többi görög állam nem vállalkozott a harcra, Spárta sem akarta kockára tenni erejét. A makedónok megítélésében némi szerepet játszott az is, hogy tulajdonképpen nem voltak görögök. Démoszthenész ezért szívesen nevezi őket barbárnak. Ez azonban nem volt ilyen egyértelmű. A makedón valószínűleg rokona volt a görög nyelvnek, de már nagyon régen elszakadt tőle. Másfelől a makedón udvar és az előkelő réteg nagymértékben hellenizálódott, teljesen átvette a görög kultúrát (ez olyan méreteket öltött, hogy nincsen érdemleges makedón nyelvű írásos emlékünknél), s őstörténeti mondáikban görög származásának vallották magukat. Philipposz és később Nagy Sándor mindent el is követtek, hogy igazi hellének tartsák őket.

Khairóneiánál Kr. e. 338-ban az athéniak és a thébaiak megsemmisítő vereséget szenvedtek Philipposz haderejétől, 335-ben pedig Thébai, noha már makedón helyőrség tanyázott a fellegrárában, fellázadt az északon hadjáratot viselő Sándor ellen. Az elképesztő gyorsasággal Thébai alatt termő makedón király földig romboltatta a várost, lakóit pedig rabszolgának adatta el. Itt talán érdemes megemlíteni, hogy a Thébaiban rendezett vérengzés leglelkesebb végrehajtói azon államokból kerültek ki, melyeket néhány évtizede éppen Thébai hajtott hatalma alá. Thébai pusztulása óriási visszhangot és részvétet keltett egész Görögországban. Egyébiránt Philipposz már korábban is végrehajtott egy hasonlóan brutális, példát statuáló rombolást Poteidaiában, Kr. e. 348-ban.

Mielőtt továbblépnénk Nagy Sándor és a hellenisztikus kor jellemzésére, érdemes néhány mondatban összegezni a klasszikus kor görög poliszvilágának viszonyát a függetlenség és szabadság eszméihez. A legtöbb görög államnak tudomásul kellett vennie, hogy egy nagyobb hatalom megjelenése esetén csak úgy őrizheti meg mozgásterét, ha meg tudja nyerni egy másik hatalom barátságát, segítőkézségét. Azt is be kellett látnia, hogy ez a másik hatalom, hogyha érdekében áll, ugyanúgy törekszik majd elnyomására, mint az előző.

Egy új hatalom megjelenése a görög világban, vagy annak szomszédságában, mindig vonzott magához olyan államokat, amelyek az ő segítségével nagyobb befolyásra, vagy éppenséggel addigi elnyomott helyzetükből való megszabadulásra törekedtek – így idővel a Perzsa Birodalom is részese lett a görög hatalmi játszmáknak, s ezt a helyzetet ki tudta használni saját érdekében, ha lemondott a nagyszabású hódításokról. Minden közösség reménykedhetett abban, hogy egy-két generációnyi szabadság, vagy legalább nyugalom lesz osztályrésze. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a belső ellenségeskedések után a vesztesek szívesen fordultak egy-egy befolyásosabb államhoz segítségért, s így a kül- és belháborúk sokszor szinte kibogozhatatlanul összefonódtak. A negyedik században többször hallani úgynevezett „általános békékről”, melyeknek célja az volt, hogy megszüntessék a görögök közti ellenségeskedést, s ezek nem véletlenül írták elő, hogy az egyezmény megkötésekor fennálló belső alkotmányokat nem szabad megváltoztatni. A görögség általános tapasztalata tehát az volt, hogy a felemelkedő hatalmak egy időre elkerülhetetlenül korlátozzák egyes közösségek szabadságát, de kellő türelemmel és ügyességgel meg lehet szabadulni az ilyesfajta kötöttségektől. Ugyanakkor egyre kevesebb lelkesedéssel vetették bele magukat újabb és újabb háborúkba, látván, hogy azok csak rövid távú eredményeket hoznak. Ez kettős következménnyel járt: egyrészt a „polgári jólét” sokkal inkább kívánatos és elérhető céllá vált, mint a később hőskornak számító Kr. e. 5. században, másrészt próbálkozni kezdtek azzal, hogy olyan, a polisz nagyságrendi keretein túllépő, szövetségi felépítésű államokat hozzanak létre, mint az aitol és akhai szövetség.

A MAKEDÓN HEGEMÓNIA

Philipposz Khairóneia után stabilizálni akarta befolyását az egész görög szárazföldön, s ezért létrehozta az úgynevezett korinthoszi szövetséget. Ez általános békét jelentett, amelynek felügyelője egy tanács (*szünedrion*) volt, ahová panasszal lehetett fordulni. A béke garantálója természetesen a szövetségi haderő volt, amelynek fő erejét a makedón hadsereg jelentette. Aligha lehetett kétséges, hogy egy esetleges makedón jogsértés miatt nem bölcs dolog a szövetségi tanácshoz fordulni. Kr. e. 338-37-re vonatkozóan talán lehet is makedón uralomról beszélni a görög szárazföldön (a Perzsa Birodalom elleni hadjáratral nemsokára gyökeresen megváltozott a helyzet). Jól mutatja azonban a helyzet bizonytalanságát, s a görög államok reményeit, hogy Philipposz meggyilkolásának hírére (Kr. e. 336) Athénben örömnünnep tört ki. Ugyanez történik majd Nagy Sándor halálakor, annak ellenére, hogy életében mindkét uralkodót Athén díszpolgárává választották.

NAGY SÁNDOR ÉS A GÖRÖGÖK SZABADSÁGA

A perzsák elleni háborút még Philipposz hirdette meg Kr. e. 337-ben a korinthoszi kongresszuson. Halála után fia, Sándor két szűk esztendő alatt stabilizálta a helyzetét mind az északi területeken, mind a szárazföldi görögök között – többek között Thébai lerombolásával. A perzsa hadjárat nyíltan hirdetett célja az volt, hogy bosszút álljanak Xerxész Hellaszban elkövetett tetteiért, és valamennyi hellént megszabadítsanak a perzsa uralomtól. Ez az ideológia azonban csak korlátozott mértékben volt sikeres. Látványosan sikertelennek bizonyult gyakorlati szempontból is: a perzsa szolgálatban harcoló görög zsoldosok nem hagyták ott kenyéradójukat. Sándor ezért a Granikosz folyónál, amikor már eldőlt az ütközet, a mintegy tízezer bekerít

NAGY SÁNDORRÓL

Alexandrosz húszéves volt, amikor megkapta a királyságot, amelyet mindenfelől nagy irigység, szörnyű gyűlölet és veszélyek vettek körül, mert a szomszédos barbár törzsek nem tűrték az igát, s vágyódtak ősi királyságaik után, és mert arra sem jutott idő, hogy Philipposz a fegyverek erejével meghódított

népeket megfélemezze és megszelídítse; csak megváltoztatta és megzavarta a régi rendet, ami így szokatlansága miatt nagy felfordulást idézett elő, s azután eltávozott. A makedónok válságtól féltek, és azt tanácsolták Alexandrosznak, hogy adja fel teljesen Görögországot, és ne alkalmazzon erőszakot ellenük, az elszakadni vágyó barbárokat pedig szelídséggel nyerje meg, és átpártolási szándékukat próbálja meg a kezdet kezdetén megakadályozni. Alexandrosz, éppen ellenkező okoskodásból kiindulva, azzal kezdte, hogy bátran és merészen biztosította birodalma üdvét és biztonságát; meg volt ugyanis győződve róla, ha azt látják, hogy a legkisebb engedékenységet mutatja, valamennyien rátámadnak... majd amikor értesült róla, hogy a thébaiak fellázadtak, és az athéniak rokonszenveznek velük, hadseregét nyomban átvezette a thémopülai szoroson, azt mondván, hogy mivel Démoszthenész őt, amíg az illírek-nél és a triballoszoknál volt, gyermeknek, amikor pedig Thesszaliában volt, suhancnak nevezte, most meg akarja mutatni Athén falai alatt, hogy felnőtt férfiú.

Plutarkhosz: *Alexandrosz* 11.

Máthé Elek fordítása

tett görög zsoldos nagy részét lemészároltatta, s a megmaradt kétezer főt Makedóniába küldte kényszermunkára. Közöttük számos athéni is volt, hiszen tudjuk, Athén éveken át menesztett küldöttségeket Sándorhoz, hogy polgárai hazatérhessenek.

Ameddig a perzsa flotta még tevékenykedni tudott az Égei-tengeren, a görög szigetek egy része hajlandó volt az együttműködésre, és egyes görög politikusok is kaptak pénzt a perzsa udvarból. Spárta nem volt hajlandó belépni a korinthiszi szövetségbe – Philipposz büntetésből el is vett tőle területeket, és azokat elenséges érzelmű szomszédainak adta. Spárta kétségtelenül együttműködött a perzsákkal, majd kihasználva a kedvezőnek vélt alkalmat, háborút robbantott ki a Peloponnészoszon. Antipatrosz, a makedón helytartó véres ütközetben győzte le Agisz királyt. Spárta szövetségeseiket nem, csupán némi együttérzést tudott szerezni harcához. A görög világ számára sajtáságos fejlemény volt, hogy Sándor dicsőséges hadjárata előrehaladtával, az állandó utánpótlási igények miatt, Antipatrosz Makedóniában egyre kisebb haderővel rendelkezett.

Sándor rendelkezéseivel (mint Héphaisztion tiszteletének elrendelése, vagy menekültek visszafogadására utasító rendelet) eléggé fel tudta zaklatni a poliszokat, ám közvetlen uralomról azért nem lehetett szó. Athén még azt is megúsza, hogy egy rövid időre befogadta Sándor dezertőr kincstárnokát – sőt a magával hozott pénz egy részét is megtartotta (Sándor udvarában természetesen óriási volt a felháborodás, majd a fenyegetőzés). A görögök aligha mertek nyíltan szembeszállni Sándor rendelkezéseivel, de láttak lehetőséget némi huzavonára.

Sándor halálát Athénban (és valószínűleg sok más államban is) örömjongás fogadta, sőt vélt megmérgezőjének külön megtiszteltetéseket szavaztak meg. A Sándor hadjárata idején békében élő Athén jelentős katonai potenciált halmozott fel, s hamarosan háborút robbantott ki Makedónia ellen (lamiai háború, Kr. e. 323–322). Valószínűleg Athénnek még egy kis türelmet kellett volna tanúsítania, s akkor a makedón helytartó már nem kap segítséget a nyílt ellenségeskedés útjára lépő hadvezérektől. Így azonban a háború a kezdeti sikerek után vereséggel végződött, s Athén elszenvedte mindazt, amitől Philipposz és Sándor idején még megmenekült.

A GÖRÖG ÁLLAMOK LEHETŐSÉGEI A HELLENISZTIKUS KORBAN

Ahogy Sándor utódai, a *diadokhoszok* közötti háborúskodás mind kiterjedtebbé vált, jelentősen enyhült a makedón fenyegetés. A makedón trónért folytatott harcok ugyan nem kímélték Görögországot sem, de már korántsem volt szó olyan egyértelmű fölényről, mint a királyság fénykorában – jellemző, hogy a hellenisztikus utódállamok közül utoljára Makedóniában tudott berendezkedni tényleges uralkodói dinasztia. Ebben a helyzetben a hagyományos poliszok és az új típusú görög államszövetségek ismét játékteret nyertek. A hellenisztikus uralkodók egymással vetélkedve kívánják „felszabadítani” Görögországot – leggyakrabban talán a Ptolemaioszok. Noha Makedónia gyakran kerül ellentétbe és háborúba egyes görög államokkal, ez a szituáció inkább arra emlékeztet, amikor Athén, Spárta, majd Thébai lépett fel katonai fölényének tudatában. A görögök között sem volt egységes makedón-ellenesség. Az akhai szövetség például behívta a makedón uralkodót, Antigonosz Dószónt, és vele szövetségben mért súlyos vereséget Spártára (Szellaszia, Kr. e. 222).

RÓMA MEGJELENÉSE

A görög szabadság történetének végére Róma tett pontot. Jó fél évszázadig azonban Róma semmiféle hódító jellegű lépést nem tett sem Görögországban, sem Makedóniában. Sőt, megjelenésükkor is több jeles görög közösség hívásának tettek eleget. Az ellenségeskedést még Makedónia kezdte a 2. pun háború időszakában, hiszen Kr. e. 215-ben V. Philipposz szövetséget kötött Hannibállal. Az úgynevezett 1. makedón háború során a rómaiak nagyban támaszkodtak a görögökre, elsősorban az aitol szövetségre. A 2. makedón háború (Kr. e. 201–197) részben görög-hellenisztikus államok kérésére indult, de hogy e kéréseknek ténylegesen mekkora súlyuk volt a döntésben, azt nehéz meghatározni.

Róma csak szívós harcok után tudta kicsikarni a döntő győzelmet. Ezután Kr. e. 196-ban, Korinthoszban a győztes római hadvezér kihirdette valamennyi görög állam szabadságát. Róma tehát látszólag ideális szövetséges volt, hiszen megzabolázta Makedóniát, s helyreállította Hellasz államainak szabadságát – még ha volt is némi beavatkozás, s néhány városba rövid időre helyőrség került, végül valóban teljesültek az ígéretek. A következő nagyszabású háborúra III. Antiokhosz, szeleukida uralkodó ellen került sor (Kr. e. 191–188). Ekkor a hellén világ már megosztottan foglalt állást; Antiokhosz még Görögországba is átkelt – többek között az aitolok – ösztönzésére, hogy a görög államokat Róma ellen vezesse. Ez sem katonai, sem diplomáciai sikert nem hozott: Kis-Ázsia területén Róma döntő győzelmet aratott, és megjutalmazta hűséges szövetségeseit – sőt, a pergamoni király kérésére még egy hadjáratot vezetett a galaták ellen. Ekkorra nyilvánvalóvá vált a görög közösségek számára, hogy ha valamit el szeretnének érni, Rómához kell fordulniuk. Róma ilyen értelemben már ekkor hegemoniát gyakorol, de területi hódításról, vagy akár durva beavatkozásról nincsen még szó. Róma fellépése fenyegetőbbé válik az úgynevezett 3. makedón háborúval (Kr. e. 171–167). Az ideológia szerint a görög államokat akarják megóvni Makedónia fenyegetésétől, de a legtöbb állam számára nem vonzó perspektíva, hogy Róma megsemmisítő csapást mérjen hagyományos ellenfelükre. A döntő ütközet (Püdna, Kr. e. 168) után valóban változás áll be a rómaiak magatartásában. Területi bekebelezésről még mindig nincsen szó, de Makedóniát négy „köztársaságra” osztják, és szigorú tilalmakat írnak elő az egyes, egymástól elszakított részek számára. Területi veszteségekkel, s egyéb eszközökkel büntetik még a nem teljes odaadással lelkesedő szövetségeseiket is. Legbrutálisabb lépésként Kr. e. 167-ben – mondvacsinált ürügyek alapján – végigrajzolják Épeiroszt.

A VÉGJÁTÉK

Noha mindenki számára nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy Róma már jóval agresszívebb politikát folytat, mint korábban, jogilag a görög államok függetlenek voltak (esetleg Róma szövetségesei, de mindenképpen önálló közösségekként). A döntő fordulat a Kr. e. 2. század derekán következett be. Először egy makedóniai lázadás nyomán Róma létrehozta *Macedonia* provinciát (Kr. e. 148). Utána már a görögök következtek: Róma ultimátumot küldött az akhai szövetségnek, hogy ne támadja meg Spártát. Az akhaiok ezt figyelmen kívül hagyták, erre a rómaiak hadjáratot indítottak, s végső elrettentésül földig rombolták és kirabolták Görögország egyik legősibb és legnevezetesebb városát, Korinthoszt (Kr. e. 146). Az egyetlen és utolsó jelentősnek mondható hellén összefogás Róma ellenében egy „félbarbár” uralkodó, a pontoszi Mithridatész propagandájának következménye volt: a Kr. e. 80-as években sikerült fellázítani Róma ellen a szárazföldi és kis-ázsiai görögség jó részét, miután sikerrel terjesztette, hogy a hellének szabadságáért száll síkra Róma zsarnoki hatalmával szemben.

AMI A SZABADSÁGBÓL MEGMARADT

Mint már az elején utaltunk rá, a legtöbb hagyományos kicsinyke polisz számára a politikai függetlenség a gyakorlatban nem bírt tényleges jelentőséggel. Az antikvitásban a közigazgatás és a politikai irányítás nem vált szét olyan egyértelműen, mint a modern államokban, s a politikai függetlenség elvesztése nem mindig jelentett éles cezúrát egy közösség történetében. A hellenisztikus korban bekövetkezett változások nem annyira a tényleges katonai elnyomás miatt rontottak a görög közösségek helyzetén, hanem inkább az jelentett sokak számára súlyos csapást, hogy a keleti hódításokkal a gazdasági erőter gyökeresen megváltozott. A fejlődő új keleti központok nemcsak az anyagi erőforrásokat szívták el, hanem sok esetben az emberek is elvándoroltak. Görögország gazdasági és katonai potenciálja ezért összességében nagyarányú hanyatláson ment keresztül, s ez a tendencia a római korban is folytatódott. A hellenisztikus korra azonban a városok „polgárosodása”, építészeti arculata jelentős fejlődésnek indult, s az új, keleten létesülő „görög” városok már magukon viselték ezeket a jegyeket (színház, *gümnaszion*, *palaisztra*, stb.). Kialakult egy viszonylag fejlett öngazgatási rendszer, amely keleten is elterjedt, de a görög szárazföldön is megmaradt. A „lokálpatriotizmus” még a császárkorban is tág teret kapott, s szerencsés körülmények között a hajdani poliszok virágzó városokként élhették életüket.